

ТЕОЛОГИЯ

УДК:316

DOI 10.33514/1694-7851-2024-4-434-440

Абдукадыр кызы Б.

Ph.D докторанты

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

buhamida.milawka@mail.ru;

КУРАНДА ИНСАН ПСИХОЛОГИЯСЫНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Аннотация: Бул макалада, адам баласынын психологиясы туралуу Ыйык Куранда жана пайгамбарыбыз Мухаммадин (САВ) сүннөтөрүндө келтирилген далилдер менен илимий салыштыруу анализи келтирилди. Психология илиминин өнүгүүсүндө ислам дининин орду тууралуу кыскача маалымат берилди.

Негизги сөздөр: дин, илим, психология, илимпоз, Куран, сунна, ачылыш, адам, ден-соолук, изилдөө;

Абдукадыр кызы Б.

PhD докторант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

buhamida.milawka@mail.ru

ОТРАЖЕНИЕ ПСИХОЛОГИИ ЧЕЛОВЕКА В КОРАНЕ

Аннотация: В данной статье рассмотрены доказательства и научный сравнительный анализ, сведения о психологии человека в священном Коране и о суннах пророка Мухаммада (САВ). Показан место и приведена краткая информация роли ислама в развитии психологической науки.

Ключевые слова: религия, наука, психология, ученый, Коран, сунна, открытие, человек, здоровье, исследование.

Abdukadyr kyzy B.

PhD Doctoral student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

buhamida.milawka@mail.ru

REFLECTION OF HUMAN PSYCHOLOGY IN THE QURAN

Annotation: This article discusses evidence and scientific comparative analysis, information about human psychology in the Holy Quran and the Sunnahs of the Prophet Muhammad s.a.w. The place is shown and brief information is given on the role of Islam in the development of psychological science.

Keywords: religion, science, psychology, scientist, Quran, Sunnah, discovery, human, health, research,

Ислам дининде психология – Куран жана Сүннөттө терең тамыр жаюу менен бирге психология жаатында көптөгөн маалыматтар камтылган. Бул маселе боюнча аны түшүнүү жана ага кайрылуу абдан маанилүү. Диний булактарда адамдын табияты, психикалык абалы, рухий жана психологиялык ден соолукка жетүү ыкмалары тууралуу билимдерге кенен токтолгон. Куранда жана сүннөттө адамдын анын иш-аракеттери, кайсы бир кырдаалда өзүн кандай алып жүрүшү керектиги, жашоонун маңызы жөнүндө негизги илимдердин баары берилген. Бул илимдерди, терең билүү менен бекемдөө керек. Анткени, көптөгөн хадистер мусулмандын кулк-мүнөзүн жакшыртууга арналган жана Ислам динин жөнөтүүнүн негизги максаттарынын бири.

Бул макалада биз Куран жана Сүннөттө берилген негизги психологиялык түшүнүктөрдү, алардын мусулман психологиясына тийгизген таасирин жана азыркы дүйнөдө практикалык колдонулушун карайбыз.

Ислам дининин ыйык китеби болгон Куранда адамдын психологиясынын ар кандай аспектилерин камтыган көптөгөн аяттар бар. Негизги түшүнүктөрдүн кээ бириктери төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Таваккул (Аллахка тобокел кылуу). Баардык нерсе Аллахтын каалоосу менен болот деп ишенүү мусулмандарга тынчсыздануу жана стресс менен күрөшүүгө жардам берет. Аллахка тобокел кылуу ички бейпилдиктин жана туруктуулуктун булагы экенин Куран үйрөтөт: «Ким Аллахка тобокел кылса, Ал жетиштүү» [1, 65:3].
- Акл (акыл). Куран адамдарды ойлоону жана чечим чыгаруу үчүн акылын колдонууга үндөйт. Акыл жана даанышмандыкты өнүктүрүү – Исламдын маанилүү бир тарабы болуп саналат: «Чындыгында, мында ойлонгон коом үчүн белгилер бар» [1, 13:3].

Ал эми пайгамбарыбыз с.а.вдын сүннөттөрүндөгү психология негизги кээ бирки түшүнүктөр төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Ихсан (Кемчиликсиздик). Пайгамбарыбыз Мухаммед с.а.в сахабаларына бардык иштерде мыктылыкка умтулууну үйрөткөн. Бул принцип жашоонун бардык тармагында, анын ичинде руханий жана психологиялык өнүгүүдө да кемчиликсиздикке умтулууну билдирет. Бул руханий жана психологиялык тараптан өзүн-өзү жакшыртууну камтыйт.
- Тавазун (Тең салмактуулук). Руханий жана дүйнөлүк милдеттердин ортосундагы тең салмактуулуктун маанилүүлүгүн баса белгилеген. Ал жашоонун бир чөйрөсүнө ашыкча берилүү – тең салмактуулуктун бузулуусун, бул болсо психологиялык көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн деген.
- Шура (Кеңешүү). Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи васаллам) үммөттөрүн кеңешүү жолу менен, чогуу талкуулап, чечим кабыл алууга үндөгөн. Бул, сергек, өз ара аракеттенүүгө өбөлгө түзөт жана чечим кабыл алууда стрессти азайтат. Куранда бул принцип дагы айтылат: «Жана Раббисинин чакырыгын кабыл кылгандар жана намазды толук аткаргандар жана алардын иштери өз ара кеңешүү менен чечилет» [1, 42:38].
- Рахмат (Мээрим). Ырайымдуулуктун жана боорукердиктин үлгүсү болгон пайгамбарыбыз с.а.в өзүнүн сахабаларын да ушул сапаттарды көрсөтүүгө багыттаган. Кайрымдуулук жана башкаларга боорукердик инсандар аралык мамилелерди жана ички тынчтыкты жакшыртууга салым кошот. Хадистеринин

биринде пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи васаллам): «Бирөөгө ырайым кылбаганга ырайым кылынбайт» -деген[8].

Куранда жана Сүннөттө берилген психологиялык түшүнүктөр психикалык ден соолукту жана бейпилдикти жакшыртуу үчүн жашоонун ар кандай аспектилерине колдонулушу мүмкүн.

1. Жеке практика. Сабр, таваккул жана ихсан принциптерин күнүмдүк жашоого киргизүү – мусулмандарга жашоодогу кыйынчылыктар менен күрөшүүгө, ички тынчтыкты табууга жана өзүн өнүктүрүүгө умтулууга түрткү болот. Мисалы, үзгүлтүксүз дуба кылуу жана Куран аяттары боюнча ой жүгүртүү – стрессти азайтууга жана психикалык саламатты жакшыртууга жардам берет.

2. Үй-бүлөлүк мамилелер. Боорукердик жана кеңеш берүү принциптери –үй-бүлөлүк мамилелерди жакшыртуу жана чыр-чатактарды чечүү үчүн колдонулушу мүмкүн. Көйгөйлөрдү чогуу талкуулап, исламий таалимдердин негизинде чечим кабыл алуу үй-бүлөлүк байланыштарды бекемдөөгө жана мамилелерде ынтымакты сактоого өбөлгө түзөт.

3. Билим жана тарбия. Ислам принциптерин билим берүү жана тарбиялоо процесстеринде колдонуу – балдардын жана өспүрүмдөрдүн дени сак психикасын, адеп-ахлактык баалуулуктарын калыптандырууга жардам берет. Фитра жана акыл негиздерине негизделген тарбия алардын критикалык ой жүгүртүү менен бирге адеп-ахлактык жүрүм-турум жөндөмүн өнүктүрүүгө жол көргөзөт.

4. Социалдык өз ара аракеттенүү. Боорукердик, сабырдуулук жана тең салмактуулук принциптерин инсандар аралык мамилелерди жакшыртуу аркылуу гармониялуу коомду түзүү үчүн колдонсо болот. Башкаларга боорукердик, мээримдүүлүк көрсөтүү – коомдук байланыштарды бекемдөөгө жана чыр-чатакты азайтууга жардам берет.

5. Кризистик кырдаалдарда психологиялык жардам. Ислам психологиясы жакындарын жоготуу, ажырашуу же олуттуу ооруу сыяктуу кризистик кырдаалдарда жардам көрсөтүү үчүн да колдонулат. Психологдор бейтаптарды колдоо үчүн ислам окууларын колдонушат, аларга кыйынчылыктарды жеңүү үчүн сооронуч жана күч табууга жардам беришет.

Ислам психологиясы жөнүндөгү билим көптөгөн мусулман окумуштууларынын эмгектеринде да камтылган. Бул мусулман аалымдары исламдык ой жүгүртүүнүн ар башка мектептерине жана багыттарына таандык. Абу Юсуф Исхак Аль-Кинди (801-873)– мусулман ой жүгүртүүсүнүн философиялык өнүгүшүнүн өкүлү, көрүнүктүү илимпоздордун катарындагы биринчи окумуштуу, биринчи мусулман психотерапевти деп эсептелинет. Аль-Кинди энциклопедист-окумуштуу, көптөгөн (250гө жакын) трактаттардын, анын ичинде “Акыл жөнүндө”, “Жан дүйнө жөнүндө дискурс”, “Кайгыдан кантип кутулууга болот” – деген эмгектердин автору. Аль-Кинди өз эмгектеринде практикалык сунуштарды берет. Ар бир мусулман турмуштун оор учурларында колдоо издеп кайрылуу үчүн аль-Киндинин “Кантип кайгыдан арылууга болот” – [4, бб.] деген трактатынан 10 эрежени басып чыгарып коюш керек. Себеби, ал кайгыруу бирөөнүн аракетинен улам келип чыгып, сиз капаланып жатсаңыз, анда мурунку кайгыдан кийин өзүбүздү кантип сооротконубузду эстеп, кайгырууну унутууга жеткиришибиз керек деп жазат. Кайгы – бул убактылуу нерсе, кайгы-капаны башынан өткөргөн адамдар да кубана алышат, көңүл ачышат. Башка жагынан

алганда, жамандыктар жана кыйынчылыктар биздин жашообуздан ажырагыс нерсе, ошондуктан адам кыйынчылыктар жана азап-кайгы болгон дүйнөдө жашоону үйрөнүшү керек – дейт аль-Кинди.

Аль-Киндинин окуучусу көрүнүктүү мусулман аалымы Абу Зайд аль-Балхи (850-934) болгон. Бул илимпоздун эмгектерине кайрылсак [3, 36.], 9-кылымда эле мусулман илимпоздору психологиялык ой жүгүртүүнүн ушунчалык жогорку деңгээлине жеткендигин, батыш психологдору 19-20-кылымдарда жетишкендигин түшүнүшөт. Аль-Балхи өзүнүн эмгектеринде көптөгөн психологиялык ачылыштарды жасагандыктан, психологиялык медицинанын генийи, психосоматикалык медицинанын баштоочусу, когнитивдик терапиянын баштоочусу деп аталат. Аль-Балхи биринчи жолу невроздорду жана психоздорду так айырмалап, психикалык бузулууларды классификациялап, 1969-жылы Д.Уолп тарабынан иштелип чыккан өз ара (реципрокное торможение) тормоздукка толугу менен дал келген терапияны иштеп чыккан. Ал учурда бардык эл аралык классификацияларда кабыл алынган депрессиянын түрлөрүнүн так классификациясын берди. Ал өзүнүн эмгектеринде аларды иш жүзүндө колдоно алган психологдорго дагы, мусулмандарга дагы пайдалуу болгон көптөгөн практикалык кеңештерди жана сунуштарды берген. Анын чыгармаларында айткан абдан маанилүү билдирүүсү – депрессия менен иштөөдө татаал маселелерди жана турмуштук кыйынчылыктарды чечүүдө адамга адис психолог менен байланышуу керек деген ошол учурдагы эң заманбап билдирүү. Аль-Балхи 9-кылымда адам көйгөйлөргө болгон субъективдүү көз карашынан улам өзү көтөрө албай турган көйгөйлөр бар жана бул көйгөйлөрдү чечүүдө бир гана адис жардам берет деп айткан. Жана бул жардам адамдын өзүнүн терапиялык ойлорун ички аракетинде генерациялоого караганда натыйжалуу болот.

Психология илиминде *установка* деп, инсандын белгилүү бир жүрүм-турумду, иш аракетти аткарууга болгон ички психологиялык даярдыгын айтат [5:226].

“Аллах кимди хидаятка (туура жолго) жеткиргиси келсе, анын көкүрөгүн Исламга ачат; кимди адаштыргысы келсе, анын көкүрөгүн, асманга көтөрүлүп бараткандай тар жана машакаттуу кылат. Аллах ыйман келтирбегендердин үстүнө мына ушундай жамандыкты түшүрөт” [1, 6:125].

Дин ахлагынан алыс жашаган адамдардын «стресс» – деп аталган азапта жашашы Аллах Куранда билдирген бир абал:

«Ким Мени эстөөдөн (зикирден) баш тартса, эми ал үчүн азаптуу бир жашоо бар...» [1, 20:124].

Мындай азаптуу –учурдагы тил менен айтканда стресстүү- жашоо, ыйман келтирбегендердин, ыйман тартуулай турган, сонун ахлактан алыс жашашынын бир натыйжасы. Учурда докторлор стресстин таасирлеринен коргонуу үчүн бейпил жана жоош бир мүнөзгө, бейпил, коопсуз жана тынчсыздануулардан алыс бир психологияга ээ болуу керек экенин айтышууда. Бейпил жана көңүл ток бир психология болсо бир гана Куранга ылайык жашоо менен мүмкүн болот. Куранда Аллах көп аятта ыйман келтиргендерге «ишеним сезимин жана бейпилдикти» түшүргөнүн билдирүүдө: [1, 12:248;], [1, 9:26,40;], [1, 48:4,18]. Раббиздин ыйман келтирген пенделерине болгон убадасы болсо бир аятта мындайча билдирилүүдө:

Эркек болсун, аял болсун, бир момун (ыймандуу) катары ким ыкластуу бир амал (иш-аракет) жасаса, албетте, Биз аны сонун бир жашоо менен жашатабыз жана алардын акысын кылгандарынын эң сонуну менен сөзсүз беребиз [1, 16:97].

Жүрөктөрдүн Аллахты эстөө менен тынчтануусу

Америка ден-соолукту изилдөө улуттук борборунун кызматкери Давид Ларсон (David B. Larson) жана анын командасы тарабынан топтолгон изилдөө жыйынтыктары боюнча, америкалыктар арасынан ыймандуу (динге ишенген) жана ыймансыз (динге ишенбеген) адамдар арасында жасалган салыштыруулар абдан таң калыштуу жыйынтыктарды берген. Мисалы, ыймандуулардын динге ишенүүсү алсыз же такыр ишенбеген адамдарга салыштырмалуу жүрөк ооруларына 60%га аз кабылаары; өзүн-өзү өлтүрүү көрсөткүчүнүн 100%га төмөн экени; кан басымынын бузулушуна азыраак кабылышаары; тамеки чеккендер арасында бул катыштын 1/7 экендиги сыяктуу жыйынтыктар алынган.

Медицина чөйрөсүндөгү маанилүү илимий булактардын бири Tipta Uluslararası Psikiyatri (Медицинада улуттук психиатрия) журналы басып чыгарган бир изилдөөдө болсо өздөрүн ыймансыз деп эсептеген адамдардын бир тараптан ооруларга көп чалдыгаары, экинчи тараптан кыска өмүр сүрөөрү айтылууда. Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча ыймансыз адамдардын ашказан-ичеги ооруларына чалдыгуу ыктымалынын – ыймандуу адамдарга салыштырмалуу эки эсе көп экени, дем алуу ооруларынан өлүү деңгээлинин болсо 66%га көп экени аныкталган.

Секуляр (ыймансыз) психологдор көбүнчө буга окшош жыйынтыктарды «психологиялык таасир» деп түшүндүрүшөт. Б.а. ишеним адамдардын маанайын көтөрөт жана маанай болсо ден-соолукка оң таасир берет дешет. Мындай пикир кандайдыр бир деңгээлде туура болушу мүмкүн, бирок бул тема изилденгенде андан да кызыктуу бир жыйынтык аныкталган. Аллахка болгон ишеним башка кандайдыр бир маанайдын таасиринен бир топ күчтүү. Гарвард медицина факультетинен Др. Герберт Бенсондун (Dr. Herbert Benson) диний ишеним менен ден-соолук арасындагы байланышты изилдеген терең изилдөөлөрү бул темада кызыктуу жыйынтыктарды берген. Бенсон ыймансыз бир адам болгонуна карабастан, Аллахка болгон ишенимдин жана ибадаттардын адамдын ден-соолугуна башка эч бир нерседе көрүлбөгөндөй күчтүү оң таасир берээрин аныктаган. Бенсон: «Башка эч бир ишенимдин, Аллахка болгон ишенимдей, аң-сезимге бейпилдик бербешти жөнүндөгү жыйынтыкка» -барганын айткан.

Медицина дүйнөсү акырындап түшүнүп баштаган бул чындык Куранда: «... Билип койгула, жүрөктөр Аллахты зикир кылуу (эстөө) менен гана тынчтанат» [1, 13:28]. Аллахка ишенген, Ага дуба кылган, Ага таянган адамдардын башкаларга караганда руханий жактан да, денесинин да ден-соолукта болушунун себеби – бул алардын табиятына ылайык аракет кылышында. Адамдын табиятына терс болгон философия жана системалар адамдарга дайыма азап, кайгы, кыйналуу жана стресс алып келүүдө.

Заманбап медицина жогоруда кыскача айтылган табылгалардын көмөгү менен бул чындыкты түшүнүү жолуна түштү. Патрик Глинн (Patrick Glynn) айткандай, «Заманбап медицина дарылоонун бир гана материалдык ыкмалардан башка тараптарынын да бар экенин кабыл алуу жолунда баратат.»

Стенфорд университетинде Жол көрсөтүү жана ден-соолук психологиясы тармагында доктор болгон Фредерик Лускин (Frederic Luskin) Forgive for Good (Жакшылык үчүн кечиргиле) аттуу китебин тааныштырууда, кечирүү жөнүндө: «Ден-соолук жана бактылуулук үчүн далилденген бир рецепт» – деген сөздөрүн айткан.

Ошондой эле, 1500 адамды камтыган бир изилдөөдө дин тутунган адамдарда депрессия, стресс жана акыл ооруларынын аз болоору аныкталган. Изилдөөнүн жүргүзгөн Др. Герберт

Бенсон (Dr. Herbert Benson) бул абалды диндердин «кечиримдүүлүккө» чыкырышына байланыштырган жана мындай деген:

“Диндер – адамдарды башка кишилерди кечирүүгө чакырат. Ошондуктан диний ишеними бар адамдар көйгөйлөрүн ичтеринде сакташпайт жана жашоодо жеңил жашашат. Бул болсо депрессия жана стресс сыяктуу ооруларга азыраак чалдыгышын камсыздайт”.

Мичиган университетинин изилдөөсү боюнча, динге ишенген адамдарда депрессия жана стресс азыраак кездешсе, Чикагодогу Раш (Rush) университетинин изилдөөсү боюнча, дайыма ибадат жана дуба кылгандардын эрте өлүү деңгээлинин дин карманбагандардыкына караганда 25% аз экени аныкталган. Дюк (Duke) университетинин ангина операциясын башынан өткөргөн 750 оорулуу изилденген бир изилдөөсүндө болсо «дубанын айыктыруучу күчү» илимий тараптан далилденген. Дуба кылган жүрөк оорулууларынын операциядан соң бир канча жыл ичинде өлүм деңгээлинин 30% аз экени аныкталган.

Абу Хамид аль-Газзали (1058-1111) ислам психологиясы боюнча дүйнөдөгү эң белгилүү адистердин бири деп эсептелет. Анын чыгармалары азыркы дүйнөнүн көптөгөн тилдерине которулган. Анын чыгармаларында адамдын ички дүйнөсүнө, жөндөмдөрүнө, каалоолоруна, истинкттерине, мамилесине, мүнөзүнө жана башка көптөгөн аспектилерге көп көңүл бурулат. Анын эмгектери көптөгөн мусулман аалымдарына чоң таасирин тийгизген жана анын эмгектери азыркы мусулман психологдорунун арасындагы ар кандай психологиялык ыкмалардын концепциясын түзүүдө колдонулган. [8, 6б.].

Корутунду

Демек, Курандагы жана сүннөттөгү психология адамдын табияты, жүрүм-туруму жана психологиялык ден соолукка жетүүнүн ыкмалары жөнүндө билимдин бай булагы болуп саналат. Напси, сабр, таваккул, фитра жана акл сыяктуу негизги түшүнүктөр ислам психологиясынын калыптанышында жана анын заманбап дүйнөдө колдонулушунда чоң роль ойнойт. Бул салттуу окууларды заманбап илимий методдор менен интеграциялоо – мусулмандарга жашоодогу кыйынчылыктар менен күрөшүүгө, психикалык ден соолукту чыңдоого, руханий жана психологиялык бакубаттуулукка жетүүгө жардам берген, эффективдүү терапиялык ыкмаларды түзүүгө мүмкүндүк берет. Ислам психологиясы адамдын табияты жана жүрүм-туруму жөнүндөгү диний окуулардын жана илимий билимдердин уникалдуу синтези. Ал психологиялык көйгөйлөрдү түшүнүүгө жана дарылоого, руханий жана рационалдуу ыкмаларды бириктирүүгө комплекстүү мамилени сунуштайт. Ислам психологиясынын заманбап интерпретациялары жана практикалык колдонмолору психотерапия жана дүйнө жүзүндөгү мусулмандардын жашоо сапатын жакшыртуу үчүн эффективдүү инструменттерди сунуштап, өнүгүүнү улантууда. Белгилей кетчү нерсе, ислам психологиясы психикалык ден соолукту чыңдоо менен гана чектелбестен, инсандын руханий жана адеп-ахлактык негиздерин чыңдайт, бул аны момун мусулмандардын жашоосунун маанилүү бөлүгүнө айлантат.

Биймандуулар психологиялык жактан бейпил болгондуктан, стресске, кайгыга, үмүтсүздүккө кабылышпагандыктан, алардын денелери да чың жана жаш көрүнүштө болот. Аллахка тобокел кылуунун, ишенип таянуунун, бүт нерседе бир жакшылык бар – деген көз-карашта болуунун, Аллахтын аларга болгон сонун убада жана сүйүнүчтүү кабарларынын кубанычын дайыма ичтеринде алып жүрүүнүн оң таасири денесине да чагылат. Бул абал сөзсүз – динди толугу менен түшүнгөн жана абийирин толук колдонуп, Куран ахлагын толук жашаган адамдарга тиешелүү. Албетте, алар да ооруларга чалдыгышат жана улгайышат. Бирок, бул башка адамдардагы сыяктуу, психологиялык себептен келип чыккан бир чөгүү

эмес. Ал эми, дин ахлагын жашабаган адамдардын Аллахка таянып, өздөрүн тапшырбашы алардын дайыма кайгы – капа жана стресс ичинде жашашына себеп болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Исмаилов А, Абдылдаев Д, Доолов С, Гавай С., Ыйык Куран маанилеринин кыргызча котормосу. – Бишкек., 2009. – 624б.
2. Аль-Балхи Абу Зайд. Жанга азык. Тогузунчу кылымдын врачынын когнитивдик жүрүм-турум терапиясы/ абу Зайд аль-Балхи; 9-кылымдын кол жазмасынын М.Бадри тарабынан которулган жана аннотацияланган; котор. Л.Мамедова. М.: Эл аралык Ислам Ой жүгүртүү институту, “Идрак” НПО, Мусулмандарга психологиялык жардам ассоциациясы, 2019. – 110б.
3. Аль-Кинди. Кантип кайгыдан арылууга болот. “Ислам. Инсан жана коом” журналы, №3, 2020ж. – 103б.
4. Мурзаев М.С. Психологиялык түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгү. – Б., 2022. – 264б.
5. Досалиева К.Э. Социалдык психологиянын Исламдык моделдери.// “Вестник” И.Арабаев атындагы КМУ нун журналы. Бишкек., 2021.
6. Мурзаев Маматали Султанович. Кыргыз тилиндеги психологиялык терминдердин өнүгүшүнө Ислам дининдеги түшүнүктөрдүн тийгизген таасири//, ОшМУ журналы, 2023.
7. Имам Газали. Ихяу Улумид-дин, которгон К.Аманбаев, “Дилазык” басма үйү, 2019. – 522б.
8. “Сахих ал- Бухари” ишенимдүү хадистер топтому., Автору: Имам Бухари., Которгон: Алайчы Сейитбеков., Басмакана: Дилазык басма үйү., – Бишкек., 2023. – 536б.

Рецензент: философия илимдеринин доктору, профессор Үтүров К.Ү.